

Dušan MIŠKOV, Ivan KOVAČ i Aleksandar CVEJIC

MEDICINSKE PUBLIKACIJE NA TERITORIJI DANAŠNJE
VOJVODINE I NOVOG SADA

Pogrešno bi bilo govoriti o medicinskoj književnosti i štampi u Vojvodini, a da se ne kaže da se ta štampa i književnost temelje na ranijim medicinskim publikacijama i saopštenjima, koje vode poreklo još iz najstarijih pisanih spomenika ove teritorije. Medicinska informatika potiče u Vojvodini na najstarijim pisanim medicinskim spomenicima vezanim za empirijsku medicinu, etnomedicinu, ili teurgičnu medicinu.

Bez sumnje da je tu najstariji *Hodoški medicinski zbornik* koga je Šafarik našao u manastiru Hodošu, a koji predstavlja humanu i veterinarsku lekarušu. *Hodoški medicinski zbornik* je delo tadanje naučne medicine koji potiče iz prve četvrtine XV veka. Upoređivanjem sa tadašnjim medicinskim zbornicima u Evropi, kao npr. u jednoj *Jatrosofiji* grčkog porekla koja se čuva u Parizu, vidimo da ima oko 90 recepata koji su identični. Mnogi od recepata su identični sa receptima u *Hilandarskom medicinskom zborniku* za koji znamo da ima mnogo elemenata iz *Circa Instans* od Mateje Plateriusa. Poglavlje o embriologiji i anatomiji potpuno je u duhu shvatanja tadašnjeg vremena. Zna se da je ovaj zbornik bio prvo u vlasništvu jednog sveštenika iz Stolnog Beograda, zatim da je bio neko vreme u Budimu, pre no što je dospao u manastir Hodoš. Znači, da su se ovim medicinskim zbornikom služili stanovnici na tri velika područja.

Posle *Hodoškog medicinskog zbornika* nađene su na terenu Vojvodine još i ove lekaruše: *Psaltir o posledovanjem* iz Kuždina iz 1573. god. zatim *Arhijerijski činovnik* iz XVII veka. *Zbornik Gavrila Trojčanina* iz 1646. god. koji se čuva u biblioteci Bačke eparhije. To su rukom pisane lekaruše pre seobe.

Posle Bečkog rata na terenu Vojvodine kružile su još nekoliko lekaruša, kao npr.: *Iločka lekaruša*, „*Secreta Quaedam Ex Variis Aprobatis Excerpte Contra Varios Morbos et Vulnera*”. *Lekaruša Avrama Brankovića* iz Novog Sada, i još neke koje su zalutale sa terena Bosne do nas. Ove prve lekaruše bile su mešavina znanja tadanje naučne medicine sa primesama teurgične medicine i etnomedicine. Ovaj vid medicinskih publikacija i saopštenja, koji je prepisivan, produžio se i dalje, kad se u Vojvodini već razvila naučna medicina pojavom prvih lekara i školovanih hirurga, pošto su oni tokom XVIII veka bili malobrojni i nepristupačni, čak i gradskom stanovništvu. Tako imamo krajem XVIII i početkom XIX veka *Lekarušu Avrama Brankovića* iz Novog Sada, zatim *Vojvođansku lekarušu* u posedu Matice Srpske, *Čekićevo lekarušu* iz 1814., *Segedinsku lekarušu* iz 1801. godine, sve do sredine XIX veka kada je u Novom Sadu štampano *Domaće Biljoslovlje* Krunoslava Veselića 1852. god. *Pelagićevo lekaruša* tzv. knjiga za narod ili stvarni domaći učitelj, je u Novom Sadu izdano još 1881. god.²⁶ U ovu grupu medicinske literature

spada i *Salernitanska medicinska pravila* Emeriha Pavića izdana 1775. god. koja su se često nalazila po kućama u zapadnom delu Vojvodine i među Bunjevačkim stanovništvom u okolini Subotice.

Naučna medicina u Vojvodini počinje zapravo odmah na početku XVIII veka. To su publikacije koje su kružile iz domena borbe protiv kuge u obliku dobro poznatih uputstava koja su važila za Vojnu granicu i slobodne kraljevske gradove. Tu spadaju *Patent od 22. oktobra 1728. godine o organizovanju granice i sprečavanju unošenja kuge*, zaim iz 1740. godine *Instruction für die Contaginasphysici und Chyrurgi*, zatim poznati *Normativi Sanitatis* izdati od strane Gerhard van Swieten-a. U XVIII veku izašla je još jedna instrukcija, a to je 1785. god. od de Hainne-a *O lečenju variole* pre Džener-ovog pronalaska vakcinacije. U toku celog XVIII veka kružile su brojne medicinske publikacije, kod lekara, i u kućama, i to nemačkog, rusko, pa čak i francuskog porekla.

Prva medicinska književnost u Vojvodini počinje vrlo rano. Prva publikacija bi bila socijalno medicinska rasprava *Ephemerides Sirmienses*, županijskog fizika iz Vukovara Martina Marikovskog (1728—1772) štampana u Beču 1767. god.

Neposredno posle izdanja ove knjige naš prvi lekar dr Jovan Apostolović publikovao je u Halleu svoju doktorsku disertaciju *Dissertatio inauguralis medico-philosophica exhibens modum, quo affectus animi in corpus humanum agunt generalitim* (Hallae, 1757).

Neposredno posle njega publikuje dr Petar Miloradović, svoju akademsku raspravu *De Innocenti Infectione Venerae*, zatim svoju doktorsku disertaciju *De Surditate ex retropulsa crusta* iz 1769. god., i svoju treću disertaciju *De Saburra primarum viarum* iz 1778. god štampanu u Budimu.

Treći lekar iz Vojvodine dr Jovan Živković, štampao je 1784. god. svoju doktorsku disertaciju *De Furunculo*.

Iako ove disertacije ne izlaze iz okvira studenskih radova, one su kod nas rasturane i čitane kao prva medicinska književnost napisana od naših ljudi. To sa docnijim disertacijama neće biti slučaj.

Dr Winkler-ova disertacija *De urina rubra*; dr Adam Prandt-ova disertacija *De vesicantibus*; dr Ambr-o-ova disertacija *Theses inaugurales medices*, i dr Buky-jeva disertacija *De vermibus nasalis*, nisu bile od naročitog značaja, a izgleda da nisu ni bile u upotrebi, pošto se tada u većem broju javljaju knjige iz medicine u skladu sa tadašnjim medicinskim dostignućima, a takođe i knjige iz graničnih medicinskih nauka.

Značajno je da su se krajem XVIII veka pojavile i brojne publikacije iz pomoćnih medicinskih nauka, koje su znatno doprinele razvoju naučne medicine. Tako imamo: *Večiti kalendar* Zaharija Orfelina izdat 1783. god. *Fizičeskoje sočinenie...* Emanuela Jankovića; *A Józsan Okosság Törvénye* dr Buky-ja, županijskog fizika u Somboru i neko vreme direktora katoličke gimnazije u Novom Sadu.

Zna se da su novosadski lekari i sami pisali, mada nisu bili štampani svi njihovi radovi.

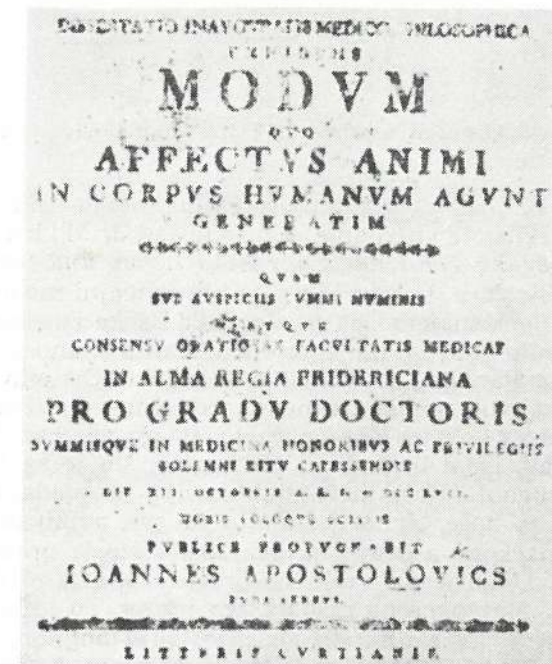
Zanimljiva je pojava Ambr-o-a (*Ignatius Romualdus d'Adamotz*, 1748—1788), koji je od 1772. god. bio lekar u Novom Sadu, i posedovao, za tada izuzetno veliku biblioteku od 411 naslova. Među njima su bili me-

dicinski autoriteti antike (Hipokrat i Galen, kao i savremenici (van Swieten, Boeihave). Sem toga Ambr-o je bio preplaćen na tadašnje medicinske časopise: „Medizinisches Magazin” i „Gazzetes de Sante”. Ostavio je u rukopisu opširno delo *Pathologia Generalis et Particularis* u 80 poglavlja koje bi, da je štampano, bilo prvo medicinsko delo izdato u Novom Sadu. Sem toga, Ambr-o je napisao značajan rad *De salute musicae in medici usu*.

Prema Vasi Stajiću, među knjigama pojedinih građana koje se spominju u testamentima, bilo je i medicinskih dela. Zna se npr. da su 1773. god. u biblioteci Save Vukotića bile i knjige Joana Frederika Erasma *Domašćij lečebnik i Povivalnaja Bapka*, koje su verovatno bile in portovane iz Rusije. U knjižari „Kaulicija” su se mogle naći knjige *Uvod u Jestastvenicu* i *Hirurgija*.

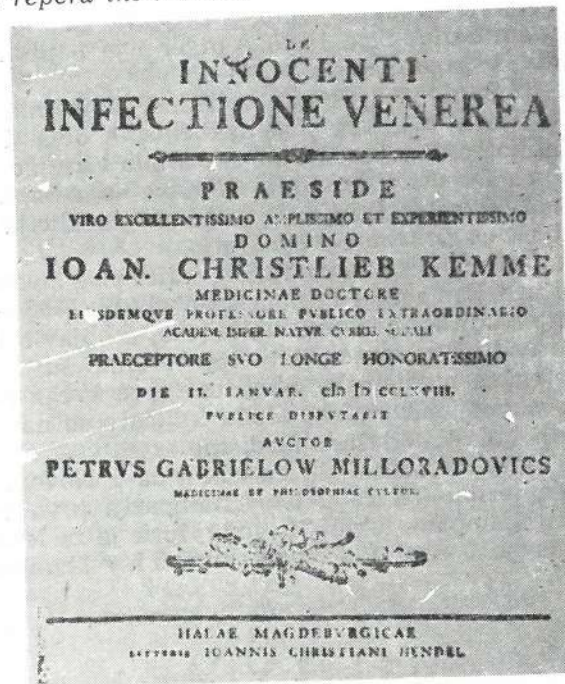
Značajan datum u istoriji novosadskog kulturnog života je otvaranja štamparije i knjižare Emanuela Jankovića (1758—1792), koji je i sam jedno vreme studirao medicinu u Halle-u, a objavio je veoma značajnu *Raspravu o vodi*. Osnivanjem knjižare stvoreni su uslovi za redovnije pristizanje stručne medicinske literature, pre svega na nemačkom, latinskom i francuskom jeziku. U katalogu knjižare se navodi 121 medicinsko delo iz svih oblasti tadašnje medicine.

Iako se nisu ispunile nade Jankovića da u Novom Sadu štampa knjige na srpskom jeziku (pa će u istoj štampariji prva publikacija na srpskom jeziku biti štampana tek 1831. god.), ipak je za lekare ova štamparija značajna, jer je u njoj 1795. god. dr Buky štampao 2 uputstva

Slika br. 1. Doktorska disertacija prvog Srbina lekara dr Jovana Apostolovića štampana u Halleu 1757. god.

za suzbijanje i lečenje kuge *Hivatalbeli oktatás a pestis alkalmatosságával*. On je bio značajan medicinski pisac jer je sem spomenutog dela još publikovao i *Dispositiones medico-politicae*, a u Debrecinu 1802. god. *Methodus visa repera instituendi*.

Slika br. 2. Akademska rasprava dr Petra Miloradovića iz 1768. god.

1797. god. štampana je prva originalna medicinska publikacija u Novom Sadu na teritoriji Vojvodine. Bio je to rad dr Mihaly Gelleya *Hauptbegriffe über die Tödlichkeit der Natürlichen und Sichere Geimpfiten Blattern*. Dr Gellej je bio značajni medicinski pisac. Iz njegove publikacije saznajemo da je bio fizik Bačke županije, a da je pre toga 14 godina radio u Beču, da je više akademija znanosti bio član, te da je bio dopisni član Pariskog medicinskog fakulteta. Od svih lekara sa teritorije Vojvodine u svoje vreme su međunarodni ugled uživali dr Gellej i pomenuti dr Marinovski. Značajan je njegov rad *Magaviselesere rendmutató regulák* izdat u Budimu 1789. god., što je za Vojvodinu značajno, jer je pomenuto delo, prva publikacija na mađarskom jeziku iz oblasti medicine sa naše teritorije. Dotle su sve publikacije bile na latinskom i na nemačkom, a ovaj rad, bez obzira što je prevod, izdat je na narodnom jeziku. Dugo je još vremena proteklo pre nego što su medicinske rasprave bile štampane na mađarskom jeziku. To je bilo u prvim desetina XIX veka: neka *uputstva o suzbijanju boginja*, a zatim će dr Konstantin Pejčić 1830. god. štampati svoju disertaciju na latinskom i srpskom jeziku, dr Georgije Pantelić 1832. god., takođe svoju disertaciju i na latinskom i na srpskom jeziku. 1836. god. većina

disertacija štampana je na mađarskom i latinskom jeziku, a od 1840. god. pojavljuju se prvi put disertacije štampane samo na mađarskom jeziku.

Dva događaja su bitno uticala na razvoj zdravstvenih prilika i razvoj medicinskih publikacija u Vojvodini.

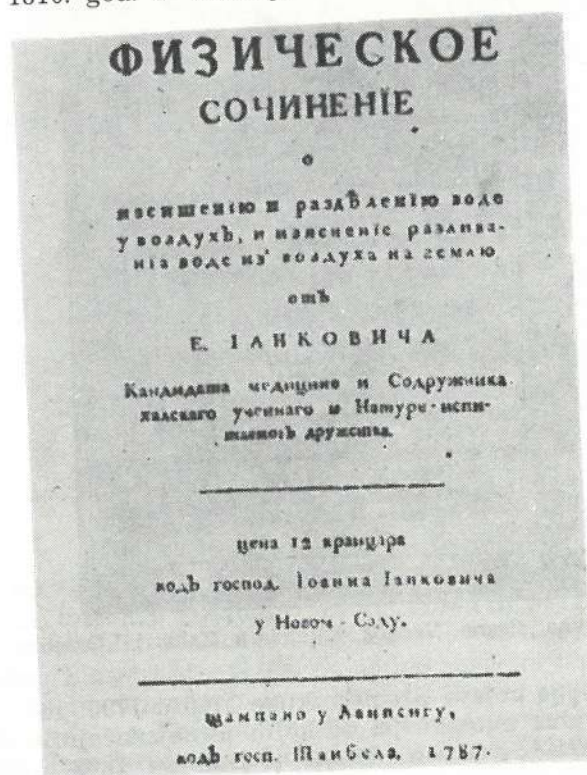
Slika br. 3. Naslovna strana Večitog kalendara Zaharija Orfelina iz 1793. god.

Prvi događaj je pojava Sremske kuge 1795. i 1796. god., koja je bila povod za pojavu niza publikacija, od kojih je najznačajnija dr Frantz Schraud-a *Pestis Sirmiensis* izdata u Budimu 1802. god. Ovo delo predstavlja kapitalan rad za izučavanje ekonomskih, kulturnih, zdravstvenih, higijenskih, i medicinskih prilika u nas.

Drugi događaj je velika epidemija velikih boginja u Evropi, i u nas, i pojava Džener-ovog metoda zaštite. Bez obzira što se na teritoriju Vojvodine nije još moglo štampati ćirilskim slovima, redaju se niz publikacija jedna za drugom: *Nastavlenio o kravih ospah* izdato u Pešti 1804. god., a pisac je Josif Putnik (1777—1830), profesor bogoslovije u Karlovcima i potonji episkop Temišvarski; *Kratko poučjenje o hranitel-nim boginjama* dr F. Bene, prevedeno od Pavela Berića; *Kratkoe pokušenje kalemljenje kravlji boginja* Satmari-ja 1818. god. (Ista publikacija je štampana i na mađarskom jeziku i rasturana u Vojvodini). *O boginjama* je pisao još dr Georgije Pantelić 1832. god.

Uporedo sa čistom medicinskom literaturom, javljaju se i prevodi, ili originalni spisi, a uz medicinske publikacije pojavljuju se publikacije iz biologije, fiziologije, prevencije zdravlja, itd. To su bili:

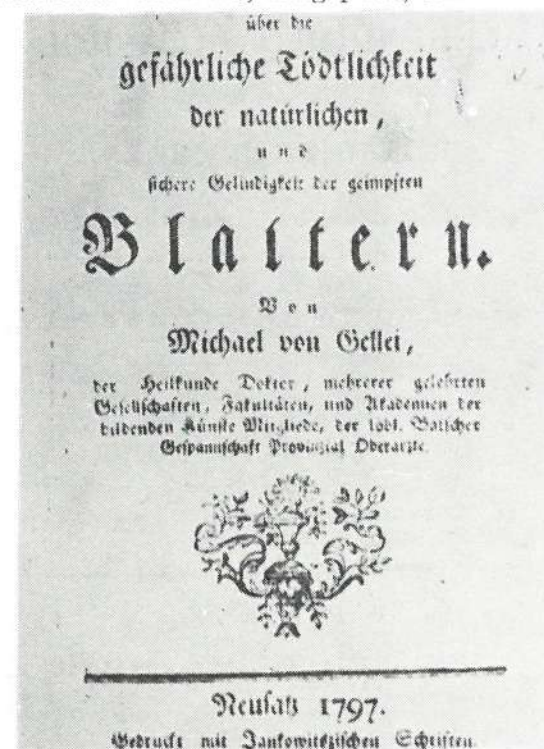
1. *Katehizis zdravlja* Pavla Hadžića izdat u Budimu 1801. god. (prevod B. H. Faust-a).
2. *Kratkoe Razmišljanja...*, Joana Muškatirovića, izdato u Budimu 1805. god. (govori o pravilnoj ishrani).
3. *Jestesvoslovlje*, od Hristifora Rafa, prevod Joakima Vujića iz 1809. god.
4. *Kratkaja besjeda o zloupotrebleniji duvana*, Vikentija Rakića, izdata 1810. god. u Veneciji.

Slika br. 4. Rasprava o vodi Emanuela Jankovića iz 1787. god.

5. *Jestesvoslovlje*, Pavla Kengelca, izdato 1811. god.
 6. *U pogibelnom slučaju naprasne smrti pomagatelna tablica*, Mih. Kovača.
 7. *Makroviotika ili nauka o produženju života čovečeskog*, Hufelanda, izdata od strane Jovana Steića.
 8. *Hudožestvo otvratiti bolesti, iz iskustva i više slavni spisatelja dela*, V. Čokerčjana.
- Ovaj vid publikacije zadržao se u štampi i medicinskoj književnosti Vojvodine tokom celog XIX veka.

Pojavljuje se *Istorija postanja* Hegela 1873. god., a zatim u brojnim našim kako književnim tako i beletrističkim časopisima javljaju se informativni članci o novim biološkim, fizičkim i drugim otkrićima, kao npr.: u „*Blankovom kolu*“, o novom elementu — radiumu, zatim osamdesetih godina u *Javoru* o Pasterovim otkrićima. Od Jovanovića *O trihinama* u „*Javoru*“, *O parazitima* od Ružića 1881, od istog pisca *O golubačkoj mušici*, od Konstantinovića *O česmama i bunarima u Fruškoj gori*, u „*Letopisu*“ *O fruškogorskim izvorima* od Petrovića M., *O petrovaradinskim česmama*, istog pisca, itd.

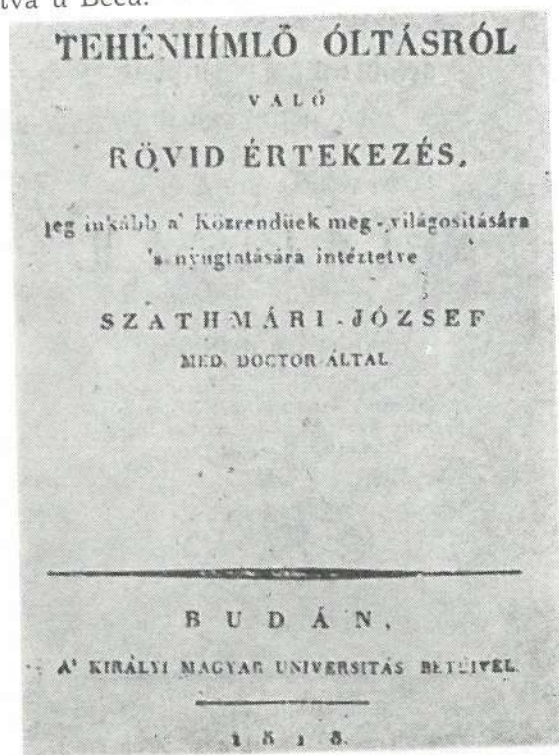
Slika br. 5. Prva medicinska rasprava štampana u Novom Sadu 1797. god. od dr Mihaly Gellej-a

Iz oblasti medicinske delatnosti Slovaka javlja se već 1771. god. knjiga „*Approbatio*“ od F. Ekštajn-a štampana u Pragu (to je izvod iz *Sana consilia medica*), značajna publikacija koja je potpuno u duhu tadašnjeg shvatanja medicine.

Druga publikacija na slovačkom jeziku štampana u Pešti 1795. god. je slovački prevod *Rybay Katechismus o zdravi pro obecnylid a školskou Mladež* koji uglavnom govori o lečenju bolesnika i najčešćim obolenjima. Ona racionalno utiče na mladež i razbija predrasude i praznoverja tadašnjeg neobaveštenog naroda. Pored ovog teksta obrađuje pitanje fiziologije, kao i postupak pri ukazivanju prve pomoći.

1820. god. izašla je publikacija *Johanesa Tonsoris-a*, prevedena na slovački jezik, štampana slovačkom goticom, koja uglavnom govori o *pravilnoj ishrani*.

Docnije će dr Bartolomej Godra, prvi lekar Slovak sa naše teritorije, objaviti u Zemunu 1873. god. *Monographie von Syrmien* u kojoj je naročito detaljno obradio botaniku Srema. Dr Godra je rođen u Laliću 1832. god., medicinu je studirao u Beču, a zatim je službovao kao viši lekar Petrovaradinske 9 pešadijske pukovnije u Rumi i Mitrovici. Objavio je nekoliko medicinskih i botaničkih radova u slovačkom časopisu „Obzor”. Naročito su važna njegova botanička istraživanja vrste *Glumacae*, koja divlje raste u Sremu. Umro je 1874. god. u Rumi. Bio je član Zoološko-botaničkog društva u Beču.

Slika br. 6. Uputstvo o vakcinaciji dr József Szathmári-a iz 1818. god.

1830. god. pojavila se prvi put kolera u Vojvodini. Tada je izdata u štampariji Pavla Jankovića (naslednika Emanuela Jankovića) rasprava Jefte Jovanovića pod nazivom *Kratkoe nastavlenie kako se od vsake vostočnoe kolere sačuvati i šta pri početku ove bolesti pred prisastia doktorova raditi ima*. To je prva knjiga na srpskom jeziku u Novom Sadu.

U isto vreme u Budimu je izdato delo *Vostočnoindiska holera* Neofitovića i Geršića.

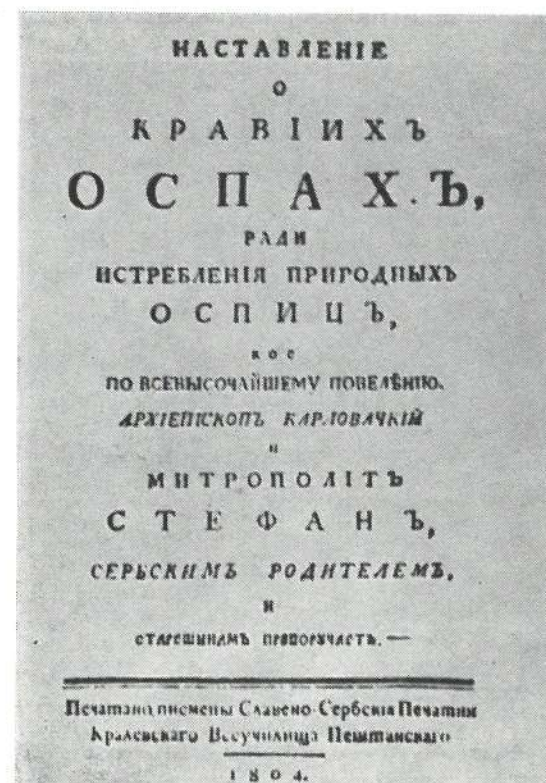
U Beogradu je Pavle Jovičić štampao prvu medicinsku knjigu u Srbiji „*Uputstvo o lečenju kolere*”.

Značaj ovih publikacija isticali su Šafarik, Skerlić i dr.

U tako stvorenoj sredini u Vojvodini počinje u trećoj deceniji XIX veka redovnije štampanje medicinskih rasprava u Novom Sadu.

Naravno, još uvek kruže značajne knjige objavljene u Budimu, kao što su Čadoljub dr Gavriła Pekarovića i *Rukovoditelj k sveopštem zdravlju* dr Konstantina Pejčića, čije je drugo izdanje 1840. god. preštampano u Novom Sadu, nagoveštavajući tako sve značajniju ulogu koju će Vojvodina imati u kulturnom životu šire zajednice.

Ovom bi mogli još dodati jedan značajan članak dr Jovana Stejića štampan u „*Letopisu*”, i nekoliko istaknutih doktorskih disertacija kao npr.: Pantelićeva *O boginjama*, čime bi mogli da završimo izlaganje o medicinskoj publikaciji prve polovine XIX veka.

Slika br. 7. Uputstva o vakcinaciji koja je napisao Josif Putnik 1804. god.

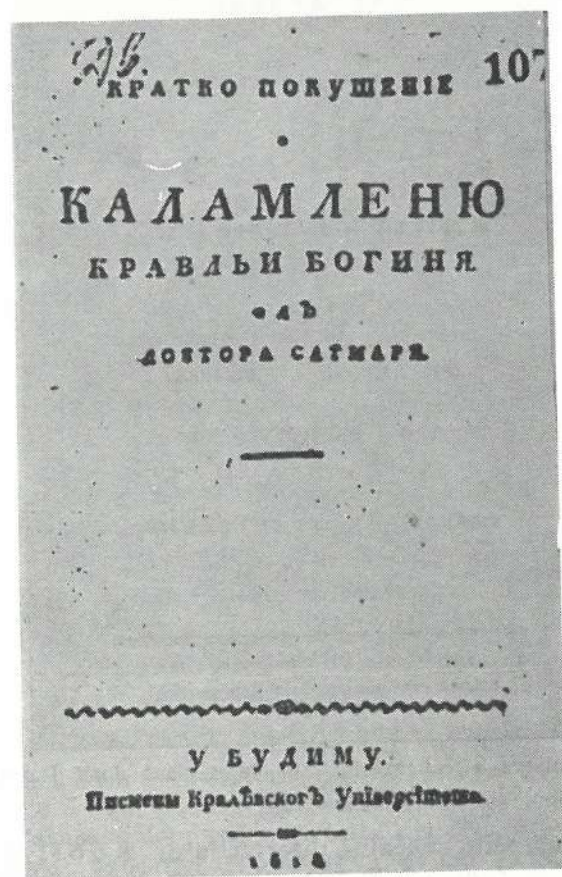
Od ovih je naročito značajna disertacija dr Adolfa-a Gutmana iz 1840. god. *Sistens conspectum physiologicum organizmi humani relate ad differentias*, u kojoj govori o embriologiji i o razvoju nervnog sistema kod ljudi.

1841. god. dr Albertus Roth, rodom iz Zrenjanina, i docnije županjski fizik u Zrenjaninu i Aradu, napisao je disertaciju *De influxu sexus sequioris in vitam, et statum* u kojoj govori o uticaju žena na život pojedinaca i na celokupni društveni život. Na kraju izvodi zanimljive zaključke o ulozi žena u istoriji.

Dr Lászió Gesztessy, fizik Torontalske županije, doktorirao je 1842. god. tezom *De lactatione infantum (Orvosi szózat az anyákhoz)*, koja je docnije štampana i rasturana kao priručnik za negu odojčadi.

U drugoj polovini XIX veka dešavaju se za Vojvodinu dve veoma važne pojave u razvoju medicinske publicistike. Prvo, osnivanje lekarskog periodičnog lista „Orvosi Hetilap” u Budimpešti, i drugo, „Srpskog arhiva za celokupno lekarstvo” u Beogradu. Od tada je teško pratiti mađarsku medicinsku literaturu, a takođe ni srpsku medicinsku naučnu publicistiku usled obilja publikovanih članaka.

Dr Rista Jeremić je zabeležio da je od 1757. do 1918. god. publikovano u Vojvodini, ili od Vojvođana u Pešti i Beču, ukupno 446

Slika br. 8. Prevod knjige dr József Szatmári-a na srpski jezik iz 1818. god.

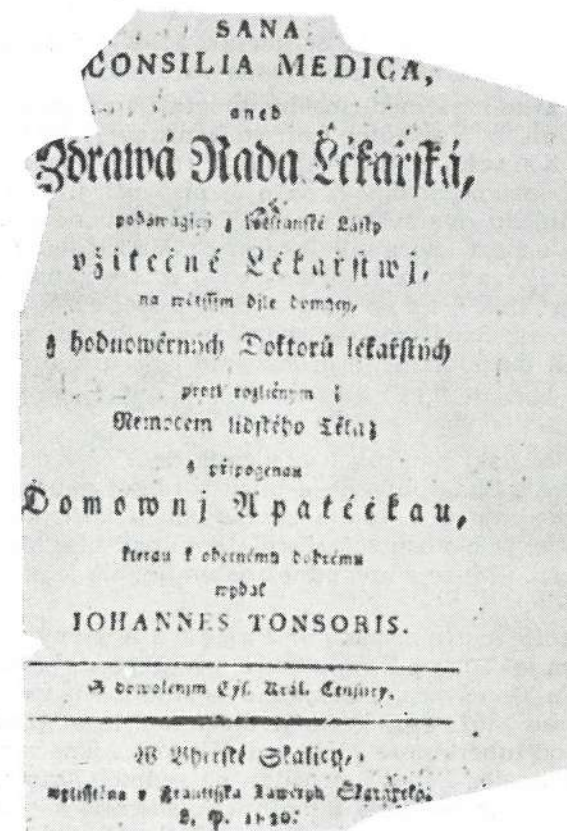
medicinskih rasprava. Reč je, razumljivo, o srpskoj zdravstvenoj književnosti. Na prvom mestu dolazi Novi Sad sa 233 publikacije, zatim Budim sa 60, Beč sa 52, Sremski Karlovci sa 43, Pančevo sa 12, Zemun sa 4, Subotica sa 2, a ostalo su Halle, Pavia, Leipzig, Temisoara, itd.

Tako sredene podatke nemamo za mađarske publikacije, pošto su njihove bibliografije štampane za celu Ugarsku, pa ne možemo izdvojiti

šta otpada na teritoriju Vojvodine. Ipak, uspeli smo da preko *Szinnyev-eve bibliografije* izvučemo neke značajne medicinske pisce.

Károly Grossinger, apotekar iz Novog Sada, publikovao je u apotekarskom listu „Gyógyszerési Hetilap” delo *A ferrum oxydatum dialisatum keszitésmodja, i Utumutatás a bor zesz sülymennyiségeinek literekre és literperzentekre való atszámítására*. Dr Konstantin Plehl, iz Bečkereka, publikovao je nekoliko radova, od kojih je najvažniji *La prophaxie de la tuberculose au point de vue administratif*, saopšten na kongresu u Napulju 1901. god.

Dr O d o n T e r y, profesor univerziteta, lekar, etnograf, putopisac, fotograf, i planinar bio je značajan publicista (slično našem dr R a d i v o j u Simoviću iz Sombora).

Slika br. 9. Knjiga o pravilnoj ishrani na slovačkom jeziku od Johannes Tonsorisa iz 1820. god.

Dr Bela Fijalovski, železnički lekar u Bečkereku, bio je poldan novinar i komentator zdravstvenog zakonodavstva, pisac više članaka u Pester Loyd-u.

Dr Endre Bátori, očni lekar, publicista, pisac je mnogih članaka iz okulistike, prvi koji je počeo da tretira seksualno vaspitanje kroz štampu, bio je takođe pisac mnogih istorijskih članaka iz mađarske istorije.

Dr Miksa Dömötör, lekar iz Subotice, prvi je upotrebio Bering-ov serum protiv difterije 1894. god., i svoj uspeh opisao i referisao preko štampe (u Novom Sadu se serum protiv difterije prodavao te iste godine u svim apotekama).

Na kongresu mađarskih lekara u Subotici 1899. god., učestvovali su sa referatima, i docnije ih publikovali, lekari:

Dr József Lévai, *Hirurško lečenje appendicitisa;*

Dr Adolf Wilhelm, lekar iz Subotice, *Lečenje trahoma nekad i sad;*

Dr György Sántha, iz Subotice, *Lečenje echinococcosa u najnovije doba;*

Dr Gyozo Burtik, iz Ade, *Zdravstvene prilike poljoprivrednih radnika;*

Dr Mór Ivány, lekar iz Bečkereka, 1895. godine je prvi upotrebio Sasvarsan u lečenju sifilisa i publikovao rezultate svoga rada.

Nažalost, nismo po medicinskim biografijama mogli da pronađemo imena svih lekara, iz Vojvodine koji su u drugoj polovini XIX veka i u prvoj polovini XX veka publikovali svoje radove, pošto su oni rasturani po svetskim časopisima, a mnogi od njih nisu ušli u inostrane bibliografije, naročito između dva svetska rata. Tako nemamo nikakvih podataka o delatnostima veoma značajnih lekara: dr Vince-a Zomborčevića iz Subotice, dr Lajoša Hajdegera iz Zrenjanina, dr Šandora Šosbergera, dr Ferdinand-a Brezovšek-a i dr Any Brezovšek iz Novog Sada, koji su svakako publikovali svoja iskustva, ali mi nismo uspeli da publikacije pronađemo i proučimo.

Za Srbe lekare dr Rista Jeremić je uglavnom zabeležio sve značajnije.

Poznati mađarski naučnik i akademik dr Teodor Margo, Srbin poreklom iz Novog Sada objavio je blizu šezdeset naučnih publikacija od kojih je najznačajnija *O nervnim završecima u koži*, koje mu je donelo svetsku slavu. On je bio osnivač Histološkog instituta, Medicinskog fakulteta u Budimpešti, i Muzeja uporedne anatomije; bio je poznanik i saradnik Darwin-ov.

Najznačajnije mesto pripada dr Jovanu Andrejević-Jolesu (1833—1864). On je rođen u Novom Sadu, gde je počeo i školovanje. Gimnaziju je završio u Temišvaru, a medicinu je studirao u Pešti, Pragu i Beču, gde je diplomirao 1861. god. Posle je živio kao lekar praktičar u Novom Sadu. Umro je od tuberkuloze 1864. god. Njegov najznačajniji rad je „*Über den Feineren Bau der Leber*“, pročitana na sednici Fiziološkog instituta u Beču, i objavljen u izveštajima tamošnje Akademije nauka 1861. god. Iste godine, štampana je ta rasprava i u Novom Sadu. U njoj dr Andrejević ubedljivo dokazuje da su žučni kanalići jetre početni delovi žučnih puteva. Taj rad je izazvao interesovanje naučnih krugova nemačkog govornog područja, tako da je pisac preštamovao ovaj separat, kako bi ga mogao poslati svim zainteresovanima.

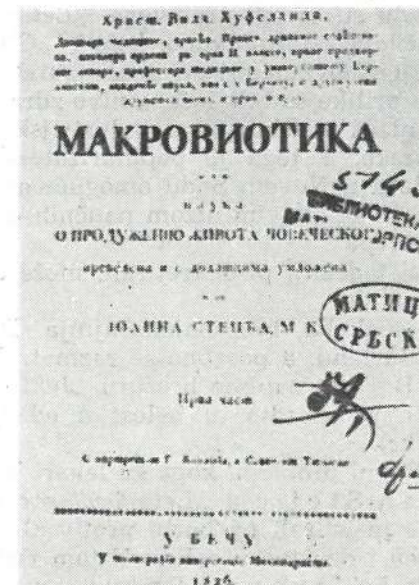
Potrebno je pomenuti naučni rad poznatog lekara i urednika mnogih časopisa dr Ilije Ognjanovića-Abukazema. On je pisao o koleri i pelagri, a 1876. god. (posle velike epidemije difterije) izdaje spis *O difteričnoj vratobolji* u kojem vrlo detaljno izlaže kliničku sliku difte-

rije. Veoma je značajan dr Ognjanoviće v prilog nacionalnoj nomenklaturi u delu *Imena bolesti koje mogu smrt da nanesu*.

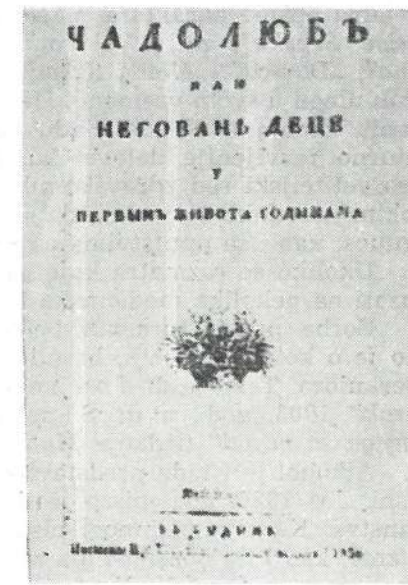
Istaknuti medicinski pisac je bio i dr Milana Jovanović-Batut, čije je glavno područje rada bilo popularisanje medicine u širokim narodnim slojevima i njihovo prosvetličanje. Veoma je teško odvojiti njegov naučni rad od prosvetiteljskog.

Posle ovih pisaca dugo u Novom Sadu nije bilo doprinosa naučnoj medicinskoj literaturi. Grad nije imao velikih bolnica i instituta, pa lekari nisu mogli da vrše originalna klinička i eksperimentalna istraživanja.

Tek u XX veku (naročito posle otvaranja bolnice 1909. god.) dolazi do snažnijeg razvoja originalne medicinske misli u Novom Sadu. Tada, naročito posle Prvog svetskog rata, nailazimo na mnogobrojne pisce, koji bi se s pravom mogli nazvati osnivačima naučne medicine u Novom Sadu. Bez pretenzija da se kategoriše njihov rad, što će svakako biti tema drugih, opširnijih studija, mogu se nabrojati samo imena nekih lekara Novosađana, koji su objavljivali radove kako u Novom Sadu tako i na strani.

Slika br. 10. Makroviotika, od Hufeland-a, u prevodu Jovana Steića iz 1826. god.

Slika br. 11. Čadoljub, od Gavriela Pekarovića iz 1836. god.

1912. god. objavio je dr Laza Nenadović u Novom Sadu svoju monografiju *O bolestima srca i krvnih sudova*. Isti pisac piše u nemačkim i ruskim medicinskim časopisima.

Pored njega značajni su još i dr Hempti dr Nikolić u proučavanju besnila, dr Rankov u mikrobiologiji, dr Jakovljević u hiruriji, dr Poštić u oftalmologiji, dr SvinjaREV (pisac prvog udžbenika),

dr Dekanić i dr Berić u ginekologiji, dr Ognjanović i dr Stanulović u internoj medicini, dr Jovan Popović u oblasti socijalne zaštite. Njihov naučni i pedagoški rad bio je od izuzetnog značaja i za posleratni razvoj medicine u Novom Sadu i zato se u punom smislu može smatrati da je njihov rad prethodio otvaranje Medicinskog fakulteta u Novom Sadu.

U drugu grupu radova medicinske publicistike mogu se ubrojiti brojni prevodi objavljeni u svim tadašnjim časopisima. Uglavnom je reč o tada priznatim medicinskim piscima (čime je nastavljena praksa ranijeg vremena, kada su prevedeni Hufenland i Faust). Tako je „Javor” 1890. god. objavio prevode dr Subotića o hipnotizmu, čiji su pisci bili Obersteiner i Kraft-Ebing. Prevedeni su i drugi popularno pisani članci. Sem prevoda, često su štampani prikazi rada stranih naučnika i njihovih dostignuća.

Verovatno najznačajniji, a svakako najbrojniji prilozi spadaju u treću grupu, koja obuhvata radove iz oblasti popularizacije medicine i higijene. Pošto, sve do 1880. god. nije u Vojvodini bilo specijalizovanog časopisa, razumljivo je da su ti članci bili objavljeni u listovima i publikacijama opšteg karaktera. U Novom Sadu su to bili pre svega: „Letopis Matice Srpske”, zatim „Javor”, „Stražilovo”, „Brankovo kolo”, „Glas istine”, „Danica”, „Mlada Srbadija” i drugi. Ovi napisi su imali izuzetno važnu ulogu u svom vremenu. Higijenske prilike su bile loše, a nivo zdravstvenih znanja u Novom Sadu veoma nizak u odnosu na industrijski i kulturno razvijenije delove Austro-ugarske, S toga je popularizatorski i prosvetiteljski rad zdravstvenih pregalaca u Novom Sadu omogućivao i širokim narodnim slojevima da se upoznaju sa čitavim nizom naučnih dostignuća, kao i sa uputstvima za uredan život.

Ukoliko se razmatra koje su oblasti tadašnji pisci tretirali, može se ukazati na nekoliko medicinska i socijalna zla.

Borba protiv zaraznih bolesti je, svakako, bila najznačajnija. Pisano je o koleri, difteriji, besnilu, kugi, šarlahu, a posebno se razmatrala tuberkuloza. Tako je dr Jovanović-Batut napisao brošuru „Jektika i brak” 1903. god., a dr Simonović je obradio tu bolest u ediciji „Knjiga za narod” (izdanje Matice Srpske).

Alkohol je i tada predstavljao društveni problem, koga su lekari bili svesni. Još 1827. god. pisao je dr Jovan Stejić u „Letopisu” protiv pijanstva. Kasnije su mnogi pisci takođe insistirali na borbi protiv alkoholizma, kao i na opasnostima za porodicu i društvo u celini. U tom radu isticali su se dr Đorđe Natošević, dr Jovanović-Batut, i mnogi drugi.

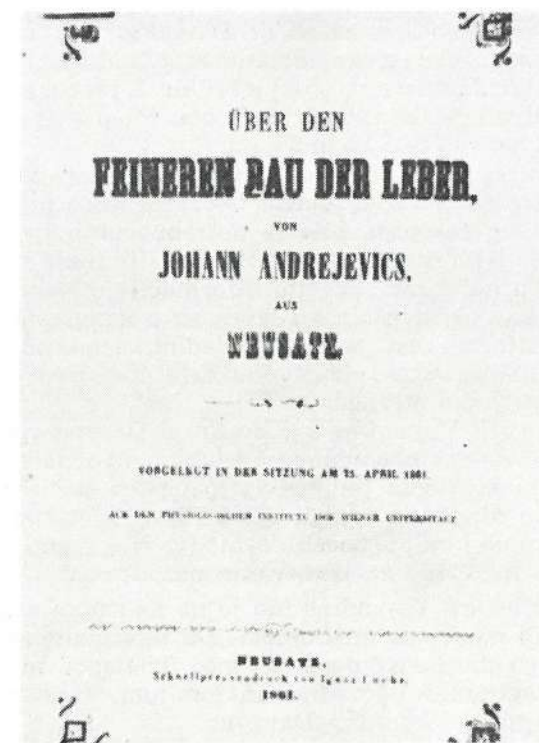
U nekoliko napisa se razmatra pitanje nikotinizma, gde pored informativnih članaka o pušenju i načinu odbijanja od pušenja duvana beležimo i jedan od prvih antinikotinskih spisa u nas. Bila je to knjiga dr Dimitrijevića „Duvan je otrov” izdata 1884. god.

Velika pažnja je obraćana porodici, braku i odnosu između polova. O tome su u raznim publikacijama pisali dr Laza Marković, dr Đorđe Orlić, a objavljeni su i mnogi prevodi.

Naravno, vrlo mnogo zanimanja je poklanjano negovanju dece i njihovom pravilnom razvoju. Pisano je o svim pitanjima vezanim za rast, ishranu i vaspitanje dece svih uzrasta, a posebno odojčadi.

Značajan je i rad u odnosu na ishranu. Dr Oberknežević i dr Natošević pišu o umerenosti u jelu i piću; dr Natošević o kvalitetu hleba, dr Petrović o mleku, dok je posebnu polemiku izazvalo širenje vegetarijanstva. Dr Savić u „Javoru” 1881. god. govori o vegetarijancima, dok 1890. god. u istom listu izlazi nepotpisani prilog protiv vegetarijanaca.

Izvestan broj pisaca je objavljivao poučne i informativne članke o čistom vazduhu i vodi, gde se ukazuje na nužnost izgradnje higijenskih bunara i česmi. To je bilo veoma važno zbog močvarnog terena i nepovoljne epidemiološke situacije.

Slika br. 12. Rasprava dr Jovana Andrejevića-Jolesa, štampana u Novom Sadu 1861. god. (prethodno je štampana u publikaciji Akademije nauka u Beču)

I pored toga što u početku nije bilo specijalizovanih publikacija u poslednjoj četvrtini XIX veka Matica Srpska počinje da izdaje „Knjige za narod” iz zadužbine Petra Konjovića. Ove knjige su obrađivale mnoge od gore navedenih tema. Urednik te korisne edicije bio je dr Milan Jovanović-Batut, na čiji je značaj već ukazano. Dr Pejčić i dr Nenadović objavili su knjigu „Domaći lekar” još 1871. god. u Pančevu. Potrebno je napomenuti da je dr Milan Jovanović-Morski uređivao i izdavao „Narodni lečnik” čijih je 8 knjiga izašlo u Novom

Sadu 1880—1881. god. Bio je to jedan od prvih časopisa posvećenih pretežno zdravstvenoj problematici. Od knjiga domaćih lekara objavio je dr Veselić u Zemunu 1850. god. već spomenuti „Domaći lekar” čije je prvo izdanje izašlo u Budimu 1834. god., drugo izdanje u Novom Sadu 1840. god.; istu knjigu objavio je N. Sremac u Pančevu 1880. god.

Ako se govori o piscima svih do sada spomenutih radova (kao i mnogih drugih), vidi se da su to uvek javni radnici i zaslužni narodni lekari, koji su marljivo i predano radili šireći ideje o boljem i zdravijem životu. On tih entuzijasta potrebno je pre svega spomenuti dr Lazaru Markovića. On nije ostajao samo na pisanoj reči (već su navedene neke brošure i članci), nego je uključivao pozorište i film u svoj propagandni i edukativni rad.

Pored njega moramo spomenuti dr Đorđa Natoševića (mada se on u celini posvetio pedagoškoj delatnosti). Značajniji su još i dr Julije Radišić, dr Mladen Jojkić, dr Ljubomir Radivojević, a između dva svetska rata dr Jovan Popović, koji se iskazao kao saradnik dr Andrije Štampara.

U četvrtu grupu napisa i članaka moraju se ubrojati oni, koji bi se danas okarakterisali kao staleške vlasti. U vreme kada nije bilo posebnog, stručnog, medicinskog časopisa, bilo je potrebno objavljivati ih u listovima opšteg profila. Njih su čitali svi obrazovani ljudi tog vremena, pa naravno i lekari. Tu nalazimo različite informacije o radu lekarskih društava, proslavama, kao i obaveštenja i izveštaji o kongresima u inostranstvu. Posebno su značajne vesti o smrti pojedinih istaknutih lekara, kao i osvrti na njihovu medicinsku i društvenu delatnost. Sem domaćih bili su pomenuti i mnogi ugledni stranci.

Mada na teritoriji Vojvodine sve do kraja Drugog svetskog rata nije bilo značajnijih medicinskih ustanova i klinika, naučna medicina u Vojvodini počela je da krči sebi put, odvijajući se u socijalno-medicinskim ustanovama koje su osnovane odmah posle Prvog svetskog rata i u bolnicama i sanatorijumima koji su počeli da niču u isto vreme, a gde su pojedini lekari nalazili materijal za izučavanje narodne patologije Vojvodine.

Značajan rad lekara Vojvodine bio je na naučnom radu u graničnim oblastima prirodnih nauka sa medicinom. Da navedemo samo značajnije.

Već spomenuti dr Teodor Margo, fiziolog i histolog, bavio se uglavnom embriologijom i uporedno anatomijom. U svoje doba bio je jedan od najznačajnijih saradnika Darwina.

Dr Josif Pančić koji je neko vreme bio lekar u Vojvodini skrenuo je iz čisto lekarske prakse na botanička istraživanja, i docnije postao jedan od najznačajnijih botaničara sveta.

Vuk Marković, lekar u Novom Sadu, bio je osnivač Srpskog učenog društva, u Beogradu i poznati profesor fizike na Liceju u Beogradu.

Još je veći broj onih koji su se sem medicine bavili radom i drugim oblastima, društvenim i kulturnim delatnostima, i postali poznatiji kulturno-javni radnici nego što su bili lekari. Hronološki nabrajamo: dr Jovan Steić, uglavnom se bavio racionalističkom filozofijom, dr Djordje Natošević, studirao je pedagogiju i postao je jedan od najčuvenijih pedagoga i reformatora školstva, dr Janko Šafarik, jedan od najznačajnijih slavista svoga doba, predsednik Srpskog učenog društva

u Beogradu, Jovan Andrejević-Joles, jedan od prvih naših književnih kritičara (*Estetički ogledi*), dr Jovan Jovanović Zmaj naš istaknuti pesnik, dr Milan Jovanović-Morski, istaknuti književnik i putopisac, dr Ilija Ognjanović-Abukazem, književnik i urednik časopisa. Dr Bartolomej Godra, botaničar dr Radivoj Simonović, poznati etnograf i publicista, dr Endre Batori, pisac rasprava iz madjarske istorije, dr Artur Munk, istaknuti putopisac i književnik, dr Jozef Thim istoričar, — dr Kornel Stanković Szenteleky, književnik i urednik književnih časopisa, i mnogi drugi čija ćemo imena naći po časopisima i novinama, a koji su bez obzira na to što su otišli na druge grane nauka, ostali lekari, i svaki je od njih još po nešto napisao (bar iz oblasti zdravstvenog prosvetavanja), dok su se mnogi afirmisali kao prevodioci i pisci medicinskih rasprava. Njihova imena ćemo često naći i po medicinskim i po književnim bibliografijama.

LITERATURA

- ¹ Bazala V., Acta hist. med. phar. vet., 1961, 1, 2, 64. — ² Bazala V., Acta hist. med. phar. vet., 1962, 1, 2, 72. — ³ Bazala V., Acta hist. med. phar. vet., 1961, 1, 1, 17. — ⁴ Borovszky S., *Bács-Bodrog vármegye*, I—II, 1909, Budapest. — ⁵ Borovszky S., *Torontál vármegye*, Budapest, 1909. — ⁶ Bikicki M., Kaćanski A., *Bibliografija Novosadske štampe 1824—1918*, Novi Sad, 1977. — ⁷ Budimski J., *Nedovoljno poznati podaci o publikacijama štamparije Emanuela Jankovića do 1798. godine*. Godišnjak biblioteke Matice Srpske, 1977. — ⁸ Grmek M. D., *Starine*, knj. 43, JAZU, Zagreb, 1951, 97—258. — ⁹ Hrubik O., Acta hist. med. phar. vet., 1972, XII, I, 85. — ¹⁰ Jeremić R., *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja XIX veka*, Zagreb, 1935. — ¹¹ Jeremić R., *Bibliografija srpske zdravstvene književnosti*. SLD, Beograd, 1974. — ¹² Katalog: iz knjižare Emanuela Jankovića u Novom Sadu iz 1790. („Bücher, Kupferstiche, Musicalien, Facher”). — ¹³ Katić R., *Srpska medicina od IX do XIX veka*. Posebna izdanja SANU, odeljenje Medicinskih nauka, 1967, knj. 21. — ¹⁴ Katić R., Acta hist. med. phar. vet., 1961, I, 1, 65. — ¹⁵ Katić R., Acta hist. med. phar. vet., 1962, II, 7, 85. — ¹⁶ Krstić U., *Jovan Apostolović, prvi Srbin lekar*. Zbornik MS za književnost i jezik, 1955, knj. III. — ¹⁷ Krstić U., *Petar Miloradović prvi Novosadčanin lekar*. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, 1960, knj. VIII. — ¹⁸ Konstantinović B., *Prva socijalno medicinska rasprava kod nas* (dissertacija dr Pejčića). Miscellanea, Beograd, 1937, 1, 1. — ¹⁹ Miškov D., V naučni sastanak sekcije SAP Vojvodine NDZIZKJ, Novi Sad, 1973, 31. — ²⁰ Miškov D., Acta hist. med. phar. vet., 1973, XIII, 1, 9. — ²¹ Miškov D., Acta hist. med. phar. vet., 1979, XIX, 1—2, 154. — ²² Miškov D., Acta hist. med. phar. vet., 1975, XV, 1, 47. — ²³ Nedeljković E. i sar., Acta hist. med. phar. vet., 1979, XIX, 1—2, 164. — ²⁴ Popović D., *Srbi u Vojvodini*. Matica Srpska, Novi Sad 1959. — ²⁵ Popović K., Zbornik radova XIX naučnog sastanka NDZIZKJ, Novi Sad, 1968, 33. — ²⁶ Romano J., *Jugoslovenska bibliografija lekara i narodnih medicinskih rukopisa*. NDZIZKJ, Beograd, 1973. — ²⁷ Stajić V., *Grada za političku istoriju Novog Sada*. Matica srpska, Novi Sad, 1951. — ²⁸ Stajić V., *Grada za kulturnu istoriju Novog Sada*. Matica srpska, Novi Sad, 1951. — ²⁹ Szannyei J., *Magyar írók élete és munkái*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Szannyei József, I—XIV kötetig. Hornyánsky V., Budapest, 1891—1914. — ³⁰ Tucakov J., Acta hist. med. phar. vet., 1962, II, 2, 153.

Osim štampane literature pregledane su stare medicinske publikacije iz fonda retkih knjiga Matice Srpske čije neke fotokopije naslova prilažemo:

1. Jakov Orfelin: Večiti kalendar, 1783.
2. Emanuel Janković: Fizičeskoe sočinenie, 1787.
3. Atanasije Stojković: Fizika, 1801.
4. Pavle Hadžić: Katehizis zdravlja, 1802.

5. Josip Putnik: Nastavlenie o kravlih ospah, 1804.
6. Jovan Muškatirović: Kratka razmišljenja, 1805.
7. Joakim Vujić: Estestvoslovie (prevod Hristifora Rafa), 1809.
8. Vikentije Raić: Kratka beseda o zloupotrebi duvana, 1810.
9. Pavle Kengelac: Estestvoslovie, 1811.
10. Paul Berić: Kratko poučenie o hraniteljnim boginjama (prevod dr Benea), 1817.
11. Jovan Steić: Makrovioteka, 1826.
12. Gavriilo Pekarović: Čadoljub, 1837.

Doktorske disertacije:

1. Jovana Živkovića: De furunculo (1784).
2. Atanasijević Vasilija: De glositidae (1826).
3. Komnenović Georgije: O trahomi (1829).
4. Preradov Stevan: De struma (1825).
5. Vincler Emerich: De gangliis (1783).
6. Dimić Aleksandra: De erisipilatae (1824).
7. Strem Georgius: De pilo hominis (1829).
8. Sekulić Gligoria: De mania (1828).
9. Marinković Vuka: De epilepsia (1850).
10. Cendrić Pavla: De delirio tremente potatorum (1830).
11. Petrović Vase: De gangrena nosocomi (1831).
12. Pantelin Djordja: De variola vaccina (1832).
13. Vasić Pavla: De peste orientali (1832).
14. Geršić Stevana: De catalepsia (1835).
15. Nikolić-Mišković Maksima: De conio maculato (1834).
16. Rebrić Josifa: De aqua (1835).
17. Maksimović Vase: De scorbuto (1835).
18. Pekarević Gavriila: De salicina (1836).
19. Mihajlović Konstantina: de tracheitidae acuta (1837).
20. Kolarević Stevana: De analisis urinae (1840).
21. Radulović Dimitrije: gimnastica medica (1842).
22. Radojčić Miloša: De tippo abdominalis (1847).

itd.

Za lekare mađarske narodnosti pregledali smo njihove disertacije iz knjige „Dissertationes medicae 1821—1839”, 4 toma, u izdanju Medicinske akademije u Budimpešti, a koja je pod brojem 3272 u biblioteci Karlo Bijelicki u Somboru.

Pored ovih publikacija pregledali smo i sve knjige za narod iz oblasti medicine u izdanju Matice Srpske, ili u njenoj biblioteci, i to od Jovana Steića, Ljubomira Radivojevića, Đorđa Natoševića, Milana Jovanovića-Morskog, Milana Jovanovića-Batuta, Ilije Ognjanovića-Abukazema, Ljubomira Nenadovića iz Pančeva i Konstantina Pejčića štampane u Pančevu.

Sem toga, pregledali smo i sve članke iz medicine ili obaveštenja o lekarima i medicinskim publikacijama iz „Sedmice”, „Javora”, „Branika” i „Zastave”.

MEDICAL PUBLICATIONS IN NOVI SAD TERRITORY OF TODAY'S VOJVODINA

Dušan MIŠKOV, Ivan KOVAČ, Aleksandar CVEJIĆ

We counted up here medical publications since 1757 till the end of XIX century, at Vojvodina's territory. They were popular publications at one hand and at another hand they were scientific publications published in Serbian, German, Latin, Hungarian and Slovak language. Before we presented other things it was given a short review of medical manuscripts between Middle Ages and XIX century. Besides medical publications, it was also presented the path of development in natural sciences, on the languages that were used in Vojvodina and philosophy which had influence at development of medicine.

(Rad je primljen u Uredništvu 31. XII 1980. god.)

Ante BARTOLIĆ, Čedomil IVKOVIĆ, Vladimir UREMOVIĆ
i Vilim TONKOVIĆ

LJEKARNA PAVLINSKOG SAMOSTANA U SVETOM PETRU U ŠUMI (1782—1784)

POVIJESNI PREGLED

Crkveni red pavlina je prema pisanju mnogih povijesničara razvijao u Istri od XV-XVIII stoljeća značajno kulturno djelovanje. Danas još sačuvani spomenik njihovog rada i djelovanja je kompleks zgrada samostana u Sv. Petru u Šumi kod Pazina (slika 1). Ovaj se samostan prvi puta spominje u jednoj indiciji 1176. godine, koja govori o jednom imovinskom sporu, koji je tada vodio opat supetarskog samostana sa porečkim biskupom Petrom¹. Kl en² citirajući O sto j i e v rukopis o benediktincima u Istri navodi da je to bio jedan od brojnih benediktinskih samostana, koji su ovdje osnovani od VIII-XII stoljeća. Zbog ratova i bolesti koje su harale Istrom od XII-XIV. stoljeća, samostan u Sv. Petru u Šumi je kao i ostala benediktinska sjedišta ostao prazan.

Slika br. 1. Pavlinski samostan danas

Austrijski car Fridrich dodijelio je 1459. god. napuštenu zgradu samostana u Sv. Petru u Šumi pavlinima, koji su oć ranije (1395) imali svoju opatiju na obali Čepičkog jezera u Istri⁴.

Sigurno je intencija cara bila da pavlini nastave crkvenopolitičku misiju, koju su ranije započeli benediktinci tj. da rade na revitalizaciji toga